

ÇANAKKALE ARAŞTIRMALARI TÜRK YILLIĞI

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yıl / Year **17**

Sayı / Number **29**

Güz / Autumn **2020**

ss. **127-157**

Geliş Tarihi: 08.09.2020

Kabul Tarihi: 18.09.2020

Askerî Tarih Kaynağı Olarak Harp Cerideleri¹ **(Çanakkale Muharebeleri Örneği)**

Murat KARATAŞ*

Özet

Osmanlı askeri tarih çalışmaları için XX. yüzyılın vazgeçilmez kaynakları arasında olan harp cerideleri, özellikle Çanakkale Cephesi hakkında sağladığı veriler bakımından oldukça önemlidir. Bu cerideler, sadece muharebeler hakkında değil; cephenin insanî unsurları da dahil olmak üzere her alanına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Birbirinden farklı formatlarda ve farklı içeriklerde olan bu cerideler, sundukları orijinal verilerle “harp tarihi” araştırmacılarını beklemektedir. Bu makalede Osmanlı Genelkurmayı’nın tutulmasını zorunlu tuttuğu harp ceridelerinin mahiyeti ve Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi’ne ait harp ceridelerinin araştırmacılara ne gibi veriler sunduğu üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Askeri Tarih, Harp Ceridesi, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşları.*

1 “Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: 690”

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi / muratkrats@yahoo.com / ORCID: 0000-0003-3581-0735/

WAR DIARIES AS A SOURCE OF MILITARY HISTORY (EXAMPLE OF GALLİPOLİ CAMPAIGN)

Assoc. Prof. Dr. Murat KARATAŞ

Abstract

War diaries, which are among the indispensable sources of the 20th century for Ottoman military history studies, are very important, especially in terms of the data they provide about the Çanakkale Front. These war diaries are not just about battles; It provides important information on all areas of the front, including the humanitarian aspects. These diaries, which are in different formats and different contents, await “military history” researchers with the original data they provide. This article focuses on the nature of the war ceremonies required by the Ottoman General Staff and what kind of data the war diaries of the Çanakkale Front provided to researchers during the First World War.

Keywords: *Military History, War Diaries, Word War I, Gallipoli Campaign*

Giriş: Harp Ceridelerinin Tanımı

Zabıtname ya da tutanak anlamına gelen ceride, günümüzde bir takım iş ya da işlemlerin kayda alındığı defterlere verilen isim olmakla beraber, askeri tarih kaydı olarak “*harp ceridesi*”, taburdan alaya, tümenden kolorduya varıncaya kadar her birliğin özellikle savaş zamanında tuttuğu günlük notların kaydedildiği defterler olarak tanımlanabilir. Askerî terminolojide yer alan “*muharebe halinde askerî makamların ve birliklerin faaliyetleri hakkında bilgi veren günlük vesikadır. Bu, vesikalık niteliği yanında harp tarihi yazmak için kaynak olarak ve ders çıkartma dokümanı olarak da kullanılır.*”² ifadesinden hareketle, ceridelerin tutulma amaçlarının muharebeler esnasında yaşananlardan ve alınan kararlardan olumlu ya da olumsuz ders çıkarmaya yönelik olduğu ve “*Harp Tarihi*” yazacaklara kaynak eser yaratmak gibi bir amaca hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

İlk örneklerinin bahsi geçen tanımlamadan farklı olduğu görülmekle birlikte Osmanlı Devleti’nde Avrupa örneklerinden hareketle sistematik bir biçimde askerî kayıt tutulması yönünde kanaatin XIX. yüzyılın sonlarına doğru hasıl olduğu anlaşılmaktadır. Bunda 93 Harbi’ndeki (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) başarısızlığın ve bu başarısızlığa neden olan hususların neler olduğunun bir türlü kavranamamasının etkili olduğu bilinmektedir. Ancak harp ceridelerinin ilk örneklerine XX. Yüzyılın başlarından itibaren rastlanmaktadır. Bu bakımdan harp cerideleri, Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912), Balkan Harbi (1912-1913) ve özellikle diğerlerine nispetle daha düzenli tutulduğu için Cihan Harbi (1914-1918) hakkında vazgeçilemez nitelikte birinci el askerî veri sunmaktadır.

Harp ceridelerinin, vukuat raporları ve muharebe raporlarından farklı olduğunu belirlemek gerekir. Harp cerideleri, içerisinde vukuat ve muharebe raporlarını; gerekli görülürse gözetleme raporu, telgraf, günlük gelen veya giden emir, kroki, tahkimat, ikmal, sağlık, cephane, terfi, ödül gibi birçok konu ile ilgili belgeleri kullanarak ve gerekirse anlatılan hususa dair krokiler çizerek ya da zayıat çizelgeleri kullanarak “*harp tarihi*” yazılırken kullanılması üzere hazırlanan evraktır.³ Evraklar, vesika dosyasına kaldırılırken bunların bazıları aynen, bazıları özet haline harp ceridesine aktarılabilir. Harp cerideleri, bir başka deyişle, olayları, oluş şekillerini, verilen ve alınan emir ve raporların özetleri; hatta önemlilerinin aynını kapsayan “*Harp Tarihi*” yazılmasında birinci derecede göz önünde tutulması için hazırlanan kaynak vesikalardır.⁴

2 Askerî Terimler Sözlüğü, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1973, s.298.

3 Ancak Cihan Harbi de dahil olmak üzere hazırlanan harp ceridelerinin bir çoğunun “mülahazat” kısımlarına dikkat edilmediği, defterlerin bir çoğunun gelen-giden yazı biçiminde düzenlendiğini belirtmek gerekir.

4 Naci Çakın, “Askerî Tarihin Kaynakları”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler 1*, Cilt 1, Genelkurmay Ba-

Birinci Bölüm: Harp Ceridelerinin Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri

1850 tarihli “Kanunname-i Seferiye”de Harp Ceridesi’ne dair bir veriye ulaşılamamıştır.⁵ 1862 tarihli “Hidmet-i Seferiye-i Askeriye” isimli eserde de bir veri yoktur.⁶ İlk kez 1887-1888 Osmanlı-Rus Harbi’nde harp ceridesi tutulduğuna dair bir kanaat hasıl ise de⁷ harp cerideleri tutulması hakkındaki ilk verilere bu harpten sonra ulaşılmaktadır. Nitekim bu harpteki yenilginin etkisi ile Osmanlı ordusunun reorganizasyon dönemine girdiği bilinmektedir.

1889 tarihli Seferberlik Nizamnamesi’nin 76. Maddesinde, askeri birliklerin kendi makamlarına özel olmak üzere “*Seferberlik Tertibat ve Tehiyât Ceridesi*” ismi ile birer defter tutarak her türlü işi tarih belirterek kaydetmeleri belirtilmiştir. Bu deftere, her birlik aldığı emirleri dahi kaydedecektir. “*Seferberlik Ceridesi*” ismiyle de ifade edilen bu deftere personel isimleri, görev yapılan mevkiler, alınan her türlü tedbirler, hastalıklara ve tedavilere dair iş ve işlemler, veterinerlik işleri, nakliye vasıtalarına dair bilgiler, silah ve cephaneye dair veriler gibi her türlü bilginin kaydedilmesi gerektiği 34 ayrı madde ile ilave edilmiştir.⁸ Bir yıl sonra ise “*Harp Ceridesi*” ifadesi nizamnameye girmiştir. Gerçekte bu hususta Goltz Paşa’nın çalışmalarının etkili olduğu görülmektedir.⁹ Harp Ceridesi ismi ile kayıt tutulmasına dair ilk veriye,

sımevi, Ankara 1983, S.117-118. Harp Ceridelerine dair tanımlamanın uzun süre 1916 yılındaki düzenleme ile oldukça benzer biçimde devam ettiğini söylemek gereklidir. Askeri tarihin belgelere dayanılarak yazılabildiğini sağlamak amacıyla tutulan bu ceridelerin, formatının dahi büyük oranda korunduğu görülmektedir. Bkz. *Kara Kuvvetleri Komutanlığı Harp Ceridelerinin Yazılması ve Harp Belgeleri Dosyalarının Tutulması Özel Yönergesi*, K.K. basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara 1987, s. 1, 11.

- 5 *Kanunname-i Seferiye*, Bulak Matbaası, Kahire 1266.
- 6 *Hidmet-i Seferiye-i Askeriye*, Çev. Mehmet Vasfı, Mekteb-i Harbiye-i Cenab-ı Mülûkhane Matbaası, İstanbul 1278.
- 7 Mercan, Osmanlı-Rus Harbi’ne (1877-1878) ait koleksiyonda “*harp ceridesi*” ifadesine rastladığı için tarihlendirmeyi Osmanlı-Rus Harbi’nden başlatmaktadır. Bkz. Mercan, “Tarih Kaynağı Olarak Harp Ceridesi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 46, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 2009, s. 277. (273-292) Kanaatimizce harp ceridesi tanımındaki literatür karmaşasından, ceridelerin sonradan yazılması veya niteliğine göre isimlendirilmesi gibi problemlerden kaynaklı bir nedenden dolayı olduğu anlaşılan bu durum hakkında Remzi Çavuş da “*1877-1878 Osmanlı Rus Harbi’nden itibaren tutulmaya başlanan*” ifadesi ile makalesine başlamaktadır. Remzi Çavuş, “Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nın Kaynakları: Harp Cerideleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 65, s. 107. (107-120) Ancak bu harbe dair henüz harp ceridesinin olmaması; seferberlik nizamnamelerinde ilk kez 1889 yılında harp ceridesi ifadesine rastlanması; harp ceridelerine dair mevcut ilk talimatnamenin 1909 yılında çıkarılmış olması nedeniyle Avrupa devletlerinde olduğu gibi modern ve sistematik bir tarzda muharebeleri belgelendirmek işine mahsus harp ceridelerinin II. Meşrutiyet döneminin bir mahsulü olarak ortaya çıktığı söylenebilir.
- 8 *Seferberlik Nizamnamesi*, Askeri Ceride Matbaası, İstanbul 1305 (1889) s. 31-34. 1889 tarihli seferberlik nizamnamesi ayrıca için bkz. *Düstür*, Birinci Tertip, Cilt 6, Devlet Matbaası, Ankara 1939, s. 543-546.
- 9 Goltz Paşa’nın (Collmar Freiherr von der Goltz) “Hidmet-i Seferiye” ismi ile hazırladığı, Erkân-ı Harbiye Binbaşlılarından Ahmet Hamdi Bey’in çevirdiği ve 1900 yılında basılan eserde “Harp Cerideleri” diye bir başlık açılmıştır. Bu eserdeki ifade ile harp cerideleri, “*her kıta-i askeriyeye sefer zamanında başına gelen bi’l-cümle vuku’atı hikaye eden bir harp ceridesi yazmalıdır. Mezkur harp cerideleri vuku’atı müteakib olarak tertip olunup yazılır ise kıymetleri tezayüd eder.*” biçiminde tarif edilmiştir. Bkz. Goltz, *Hidmet-i Seferiye*, Çev. Ahmet Hamdi, Külliyyat-ı Ulûm ve Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1306, s. 53.

13 Ağustos 1306 (1900) tarihinde yayınlanan “*Hidemât-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu*”nda rastlanmaktadır. Bu nizamnamenin 57. Maddesinde, seferberlik vaktinde piyade sınıfında tabur; süvari sınıfında alay ve topçu sınıfında bataryaya varıncaya kadar her askeri birliğin, sadece askerî harekât hakkında aldığı emirler ile bütün icraatını içeren bir harp ceridesi tutmasının gerektiği belirtilmiştir. Bunun için her bir askerî birliğin yanında bulunan örneğe uygun surette bir veya birkaç defter bulunması gerekliliği vurgulanmıştır. Harp ceridelerinin olay olur olmaz yazıldığı takdirde önemli olacağı için olayların günü gününe yazılmasına dikkat edilmesi gerektiği ilave edilmiştir. Ayrıca Harp Ceridesi'nin ne olduğu da açıklanmıştır: “*Piyade ve süvari bölükleri müfrez buldukları halde tabur ve alay ceridelerini ikmal eylemek üzere müfrez buldukları zamana mahsus ve numunesine muvafık birer (harp ceridesi) tutarlar. Harekât-ı askeriye müteallik olmayan evâmir ve tamimat vakt-i Hazerde olduğu gibi tabur ceridelerine kaydolunur.*” Son olarak nizamnameye “*harp ceridesi numunesi*” şeklen eklenmiştir. Buna göre ceride sayfasının üst kısmına ceridenin hangi birliğe ait olduğu yazılmış; tablo ise dörde ayrılarak tarih, saat, dakika; ikamet mahalli; vukuat ve mülahazat kısımları yerleştirilmiştir.¹⁰

Harp cerideleri hakkındaki bilgiye 1909 yılına ait “*Hidemât-ı Seferiye Nizamnamesi*”nde de rastlanmaktadır. Bu nizamname, 1908 yılında yayınlanan Alman Seferberlik Nizamnamesi'nden tercüme edilerek yayınlanmıştır. Nizamnamenin 75. Maddesi harp cerideleri ile ilgilidir. “*Harp cerideleri, her kut'a-i askeriye'nin seferin bütün müddet-i cereyânı zarfındaki harekât-ı askeriyesini ihtiva edip muharebe raporları ile beraber bi'l-ahire yazılacak tarih-i harbin esasını teşkil ederler*” ifadesi yer almaktadır ve “*Harp Ceridesi*” ismiyle mevcut bulunan defterlerin kullanılması gerektiğini ilave etmektedir.¹¹

Nitekim 1900 Tarihli seferberlik nizamnamesinin 57. Maddesine dayanarak sadece harp ceridelerine özel olarak talimatname hazırlanması da bahsi geçen 1908 tarihli Alman Yeni seferberliğinin tercümesinden sonrasına rastlanmaktadır.¹² Harp ceridelerinin düzeni ve yazımına dair yayınlanan bu ilk talimatnamenin birinci maddesinde, seferberliğin başlangıcından sona ermesine kadar geçen süre içerisinde piyade sınıfında tabur; süvari sınıfında alay; topçu sınıfında bataryaya varıncaya kadar her birliğin ve her karargâhın, aldığı emir ve yaptığı icraatı içeren bir harp ceridesi tutması istenmiştir. İdarî konular, sıhhiye hizmetleri, terfiler, cezalar, cephane, asker ve hayvan miktarları, ikmal gibi askerî harekâta ait olmayan emirlerin ve talimatların tabur ceridelerine kaydedilmesi gerektiği belirtilmiştir. İkinci maddesinde tutulması

10 *Hidemât-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu*, Daire-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1316, s. 24; 201. 1900 tarihli seferberlik nizamnamesi için ayrıca bkz. *Düstür*, Birinci Tertip, Cilt 7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1941, s. 477-478; 608.

11 *Hidemât-ı Seferiye Nizamnamesi*, Kütüphane-i Askeriye, İstanbul 1325, ss.31-32.

12 *Harb Ceridesi'nin Suret-i Tanzim Ve Tahririne Dair Talimatname*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1325.

gereken harp ceridesinin bir örneği gösterilmiş ve ceridenin büyüklüğüne göre olay ve görüşler haneleri arasındaki sütunların oranı korunarak çizilmesi gerektiği ilave edilmiştir. Bu örneğe göre her defterin sağ yüzündeki etiket üzerine o ceridenin hangi birliğe ve hangi seneye ait olduğunun yazılması istenmiştir. Üçüncü maddesinde cerideye yazılacak verilerin yöntemi açıklanmıştır. Buna göre ceride tutulmasında seferberlik, sorumlu olunan bölgeye hareket, askerî harekât, mütareke gibi çeşitli isimlerle ceride farklı kısımlara ayrılacaktır. Örneğin yazılacaklar seferberlik ile ilgili ise birliğe ulaşan seferberlik emrinin aynısı ve bu emrin ulaşma tarihi, bu andan itibaren tarih de belirterek seferberlik muhtırası gereğince yapılan işler, her güne ait asker ve hayvan sayısını gösteren cetveller, seferberliğin sonuna kadar geçen süre içerisinde birliğin genel kuvvetini gösteren cetveller, yolları, telgraf telefon hatlarını gösteren harita kullanılacaktır. Mütalâat kısmında ise bu süre içerisinde tesadüf edilen zorluklar ve alınan tedbirler yazılacaktır. Yazılacaklar sorumlu olunan bölgeye hareket ile ilgili ise alınan emrin aynısı, günlük yaya, vapur, trenle gidilen mesafe, yolun hali, günlük gidilen yol mesafesi, ikamet noktaları, yaralı ya da hasta miktarı gibi bilgilere yer verilecektir. Mütalâat kısmında ise yürüyüş veya nakil esnasında karşılaşılan zorluklar, birliğin yürüyüş kabiliyeti gibi görüşler yer alacaktır. Yazılacaklar muharebe ile ilgili ise kaydın mutlaka günü gününe tutulması istenmiştir. Seferberliği ilgilendiren bu kısımda yürüyüş, muharebe, ikamet gibi askerî harekâta dair her şeyin not edilmesi, günlük vukuatın yazılması, arazi bilgisi ile hava durumunun da not edilmesi istenmiştir. İleri karakolların krokilerinin yapılması, muharebelerin çeşitli safhalarına dair durum ve vaziyet, kısaltılarak yazılacak alınan emirler saat ve dakika verilerek yazılacaktır. Muharebe esnasında alınan ve gönderilen emirlerin bir örneği de muhafaza edilecektir. Her muharebenin ardından subay, asker, hayvan ve cephane miktarları zayıat ve sarfiyat cetvelleri ile belirtilecektir. Düşmanın durumuna dair elde edilen bilgiler, silah, mühimmat ve teçhizatın durumu, düşmandan alınan esir ve ganimet miktarı ile cinsi de ilave edilecektir. Yazılacaklar mütareke ile ilgili ise mütareke hakkında verilen emir ve birliğin vazifesi, bu esnada iaşe ve ikamet gibi bilgiler verilecektir. Yazılacaklar geri dönüş ile ilgili ise de verilen emir, hareket ve nakil iş ve işlemleri not edilecektir. Dördüncü maddesinde yazılan harp ceridelerinin Erkân-ı Harbiye tarafından toplanılarak inceleneceği, muharebe ile ilgili “*harp tarihi*” yazılacağı ve bu harp ceridesine göre seferberlik tecrübelerinden ordunun faydalanacağı, milli harp usulü için faydalı neticeler doğuracağı ve harp sonrası bazı incelemelerde kullanılacağı için olayların günü gününe yazılması ile olabildiğince tarafsız kaleme alınması belirtilmiştir. Başarısızlıkların gizlenmemesi ve değiştirilmemesi uyarısında bulunulmuştur. Beşinci maddede ise yazılan harp ceridesinin bir suretinin Erkan-ı Harbiye’ye takdim edileceği, bir suretinin de birlikte bulunacağı yazılmıştır.

1911 tarihli seferberlik nizamnamesinde harp cerideleri hakkında, benzer ifadeler kullanılmış; ancak farklı olarak ceridelerin “bölükler de dahil olduğu halde” tutulacağı belirtilmiştir.¹³ 1916 yılında ise “Harb Ceridesi”nin Suret-i Tanzim ve Tahririne Dair” ismi ile ikinci bir talimatname yayınlanmıştır.¹⁴ Bir diğer talimatname ise 1917 yılında yayınlanmıştır.¹⁵

Harb ceridelerinin ilk örnekleri, muharebe raporlarının biraz daha gelişkini şeklindedir. Hareket Ordusu Birinci Mürettep Tümen Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın 28 Nisan 1909 tarihli emriyle mürettep tümene bağlı taburların komutanları tarafından icra edilen harekât hakkında muntazam birer harp ceridesi tutulmasını istediği ve bunu en kısa zamanda tümen karargâhına göndermelerini emrettiği görülmektedir.¹⁶ Her ne kadar 1909 yılında böyle bir kayda rastlanmışsa da harp ceridelerinin ilk örneklerine Osmanlı-İtalya Harbi esnasında rastlanmaktadır. İdare Başkamu Alay Kâtibi Nazmi Bey, Aziziye Karargâhı'ndan 25 Temmuz 1912 tarihinde Komutanlığa hitaben gönderdiği yazıda on bir ay boyunca ifa ettiği görevi esnasında idare işleri ile ilgili tuttuğu tarihçesini, gerektiğinde müracaat edilmek üzere harp ceridesine kaydedilmesi için Genelkurmay Başkanlığına havalesini istemiştir.¹⁷

13 *Hidemât-ı Seferiye Kanunnamesi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1327, s. 40-41. 1913 yılında harp cerideleri ile ilgili ibare aynen bırakılmıştır. Bkz. *Hidemât-ı Seferiye Kanunnamesi*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1329, s. 43

14 *Harb Ceridesi'nin Suret-i Tanzim Ve Tahririne Dair Talimatname*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1332. 1916 yılında yayınlanan talimatname, 1909 yılında yayınlanandan bazı farklılıklar içermektedir. 1916 tarihi talimatnamede harp ceridesi tutacak birlikler genişletilmiştir. Buna göre taburdan daha küçük bir birim olan bölüklerin yanı sıra nakliye katarı ve cephaneciler kumandanlığı, menzil müfettişleri, makineli bölükler, telgraf bölükleri, hastahane ve sevkîyat reisleri, istasyon kumandanları ile önemli ambar müdürlerinin de ceride tutmaları istenmiştir. Terfî, yetki, askerî cezalar, mezuniyet, terhis, idare ve sağlık hizmetleri gibi emir ve talimatlardan sadece önemli olanların kaydedilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Ayrıca her alay hangi fırkaya bağlı olduğunu, ceridede yazılı olayların tarih aralığını ve nerede, hangi devletin askerî ile hangi muharebenin yapıldığı ceridenin kapağına yazacaktır. Alay, tümen, kolordu ve ordu karargâhlarında tutulan ceridelerin topluca her ay sonunda düzenli bir şekilde ve gizli işaretli zarflar içinde Harbiye Nezareti'ne gönderileceği ibaresine yer verilmiştir. Ayrıca her birlik kumandanının cerideleri yazmak için ya yaverini ya da bir zabiti görevlendirmesi istenmiştir. Yine görevlendirilen kişi her gün kayıtların altına, aslına uygun olduğunu belirten bir imza atacak ve kumandan da her akşam, bu mümkün değilse sıkça ceridenin içeriğini kontrol ederek imzalayacaktır. 1909, 1916 ve 1917 yıllarına ait talimatnameleri mukayese eden bir çalışma için bkz. M. Bedreddin Şimşek, “Harb Ceridelerine Dair Talimatnameler”, <https://www.canakkaleharbi.com/2020/04/11/harp-ceridelerine-dair-talimatnameler/> (erişim tarihi 23.08.2020)

15 1917 tarihli talimatnamede, emir, rapor ve krokilere mutlaka yer verilmesi; harp ceridelerinin ordu, kolordu, tümen, alay karargâhları, müstahkem mevki, mıntika, önemli müfrezeler, grup kumandanlıkları karargâhları, menzil müfettişlikleri, genel karargâh, harbiye nezareti şubeleri; piyade ve topçu taburları, süvari alayları, makineli tüfek, istihkâm ve sınıf-ı fenniye bölükleri ile bu bölükten daha küçük seyyar teşkilat-ı fenniye ile sıhhiye bölükleri, seyyar hastahaneler, katar kumandanlıkları, erzak ve cephaneciler kolları, amele taburları ve ekmeççi takımları tarafından da tutulması; ceridenin kumandan veya erkân-ı harp reisi tarafından bir kurmay subaya veya yavere veya bu işi yürütebilecek bir subay tarafından tutulması ve kontrol edilerek imzalanması ifadeleri eklenmişti. Bkz. *Harb Cerideleri* ile “*Vesâik-i Harbiye Dosyaları Hakkında Talimatname*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1333, s. 6-9.

16 *Atatürk'ün Not Defterleri*, C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004, s. 274.

17 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 60, Sayı 126, Ocak 2011, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s. 173.

Derne Komutanı Mustafa Kemal'in [ATATÜRK] 4 Ağustos 1912 tarihinde "Bilcümle Zabitan ve Mensubîn-i Askeriyyeye" gönderdiği yazıda, tarih, içinde bulunulan vaziyet, kuvvet, emir, neticeler, üst komutanların tertibatı gibi bilgileri içeren ve "darülharbe girdikleri gündün bugüne kadar müşahadat ve istilaatı üzerinde çok muhtasar ve maddi esaslara müstenid birer muhtuta" yazmalarını istemiştir.¹⁸ Yine Mustafa Kemal'in Osmanlı İtalya Harbi'nde Bingazi Umum Kumandanlığı'na gönderdiği, 29 Ağustos 1912 tarihli 8 kişilik bir devriyenin düşman devriyesi ile karşılaştığı hakkında yazdığı yazıya "harp ceridesine kayd"ı notu düşülmüştür. Benzer şekilde 1 Ekim 1912, 6-7 Ekim 1912 tarihlerinde yazdığı yazılara da ertesi gün "harp ceridesine kayd"ı notu düşülmüştür.¹⁹ Nihayet Osmanlı-İtalya Harbi'ne dair muharebelerden sonra kaleme alındığı anlaşılan ve bir defter şeklinde kaydedilmiş olan ve "İkinci Sınıf Redif Edremit Alayı'nın 1328 senesi Mayıs 17 gününden itibaren tanzim kılınan harp ceridesidir." notu düşülen harp ceridesi, ilk örneklerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰

Balkan Harbi'nde ise harp ceridesi tutulması konusunda daha titiz davranıldığı görülmektedir. Ancak mağlubiyet nedeniyle harp ceridelerinin düşman birlikleri tarafından ele geçirilmesi istenmemiştir. Balkan muharebeleri esnasında Edirne Müstahkem Mevki Komutanlığı, kalenin düşeceği anlaşılmaya başlanınca düşmana yarayacak her nevi savaş malzemesinin tahribini ve bu arada savaş belgelerinin de imhasını emretmiştir. Bu emre rağmen 11'nci Tümen ve Doğu Cephesi Komutanları ve ayrıca süvari 12'nci Alay ve 4'ncü Nişancı Alay Komutanları kendilerine ait harp ceridelerinin asıllarını kendi şahsi teşebbüs ve tedbirleri ile Edirne içerisinde saklayabilmişler ve Edirne'nin Türk Ordusu tarafından geri alınmasından sonra bunları tekrar ele geçirerek Genelkurmay'a teslim etmişlerdir.²¹

Kale'nin teslim edilmesinden hemen önce, harp cerideleri hariç bütün resmi evrak, bunun yanında sicil defterleri de imha edilmiştir. Daha sonra harp ceridelerinin de yakıldığı anlaşılmıştır. Konu ile ilgili Durukan yaşananları şu şekilde aktarmıştır:

"Evrak ve haritaların teslimi için tekrar teklifte bulundular. Onun üzerine Kale kumandanının yanında topçu kumandanına, Evrakı istiyorlar, verelim mi? Yakıp mahvedelim mi? Ben onlara vermektense yakıp mahvetmek taraftarıyım, dedim. Topçu

18 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 13.

19 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 59, Sayı 125, Haziran 2010, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010, s. 204, 242, 245.

20 Bahsi geçen eserin transkripsiyonu için bkz. Mehmet Mercan, *Harp Ceridesi (1- İtalya ve Osmanlı Muharebesi, 1328; 2- Balkan Harbi, 1328)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993.

21 Ali Remzi Yiğitgüden, *Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri*, C. 1-2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 4, 65. Balkan Muharebeleri sırasındaki harp cerideleri için ayrıca bkz. Yüzbaşı Naci, *Balkan Harbi'nde Edirne Muharasasına Ait Harp Ceridesi*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1922; ayrıca *Mecmua-i Askeri*, Eylül 1926, sayı 62, Balkan Harbi'nde Edirne Muharasasına Ait Harp Ceridesi.

kumandanı zaten itidalini büsbütün kaybetmişti. Sürekli ağlıyordu. Kale kumandanı ile beraber Yakınız, emrini verdiler. O zamana kadar sakladığım harp ceridelerini odadaki sobada yaktım.”²²

6 Mayıs 1914 tarihinde “*Harp Cerideleri Hakkında*” yayınlanan Ordu Emirnamesi ile harp ceridelerini yetiştirmemiş olan (özellikle Balkan Harbi’ne dair) askerî birliklerin üç ay içerisinde (1914 yılının Ekim ayının sonuna kadar) göndermeleri emredilmiştir. Erkân-ı Harbiye Birinci Şube’ye ulaştırılması gereken cerideleri göndermeyenlerin cezalandırılacağı; ceridelerin kısa surette de yazılabileceği ifade edilmiştir. Bu emirnamede, harp tarihi yazılabilmesi amacıyla hazırlanacak olan ceride, “*Bilhassa felaketle neticelenen bir harbin bütün acılarından, bütün felaketlerinden istifadeye rehber olacak esas tekmil-i tafsilat ve tefferruatı tevzi bir surette ihtara etmek üzere yazılacak bir tarih-i harbdır.*”²³ şeklinde ifade edilmiştir. Ancak Cihan Harbi’nin patlak vermesinin bu yöndeki çabayı sekteye uğrattığı görülmektedir.

İkinci Bölüm: Çanakkale Muharebelerinde Harp Cerideleri

Çanakkale Muharebeleri tarih yazımının ilk resmi verileri olan harp cerideleri, muharebelerin ilk günlerinden itibaren mutlaka düzenli bir şekilde ve titiz bir biçimde tutulması gereken vesikalar olarak görülmüştür. 31 Temmuz 1914 tarihinde Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı’nın seferberlikle ilgili yerine getirilmesini istediği hususlar arasında, seferberliğin ilk gününden itibaren harp ceridelerinin tutulması gerektiği konusu da vardır.²⁴

Çanakkale Muharebeleri ile ilgili tutulan harp cerideleri ordudan bölüklere, veterinerlik hizmetlerinden telgraf bölüğüne varıncaya kadar çeşitlilik göstermektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse 5. Ordu Harp Ceridesi (1nci Şube)²⁵, 3. Kolordu Harp Ceridesi (1nci Şube)²⁶ Müstahkem Mevkii Komutanlığı Harp Ceridesi²⁷, Şimal Grubu Harp Ceridesi²⁸ Anafartalar Grubu Harp Ceridesi (1nci Şube)²⁹, Saros Grubu Harp Ceridesi³⁰, Çanakkale Grubu Harp Ceridesi (1nci

22 Eyüp Durukan, *Sofya Esaretinden Çanakkale Zaferine*, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.5-6.

23 “Harp Cerideleri Hakkında”, *Ordu Emirnamesi*, 1’nci sene, Numro 9, 24 Mayıs 1330, ss. 156-157.

24 *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi*, C. 5, Birinci Kitap, Genelkurmay Yayını, Ankara 2012, s. 36.

25 Atase (Askerî Tarih ve Stratejik Etüd) Arşivi, BDH, Kls. No: 3474, Dos. No: H1-128.

26 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 3964, Dos. No: H1-89.

27 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4670, Dos. No: H1-82. Bir kısmı Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanmıştır ve yayımlanmaya devam etmektedir. Bkz. Çanakkale Muharebelerinde Müstahkem Mevki Cerideleri (02.08.1914-02.11.1914), C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2019; Çanakkale Muharebelerinde Müstahkem Mevki Cerideleri (03.11.1914-25.02.1915), C. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2019.

28 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4531, Dos. No: H1-3.

29 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4574, Dos. No: H1-36.

30 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4548, Dos. No: H1-4.

Şube)³¹, Menzil Müfettişliği Harp Ceridesi³², 2. Tümen Harp Ceridesi³³, 6. Tümen Harp Ceridesi³⁴, 7. Tümen Harp Ceridesi³⁵, 8. Tümen Harp Ceridesi³⁶, 9. Tümen Harp Ceridesi³⁷, 11. Tümen Harp Ceridesi³⁸, 12. Tümen Harp Ceridesi³⁹, 16. Tümen Harp Ceridesi⁴⁰, 19. Tümen Harp Ceridesi⁴¹, 1. Alay Harp Ceridesi⁴², 18. Alay Harp Ceridesi⁴³, 25. Alay Harp Ceridesi⁴⁴, 26. Alay Harp Ceridesi⁴⁵, 27. Alay Harp Ceridesi⁴⁶, 57. Alay Harp Ceridesi⁴⁷, 72. Alay Harp Ceridesi⁴⁸, 77. Alay Harp Ceridesi⁴⁹, Bursa

- 31 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4555, Dos. No: H1-28.
- 32 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 2560, Dos. No: H18-22. Bu cerideler kullanılarak hazırlanan doktora tezi için bkz. Barış Borlat, Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri (1914-1916), Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, Çanakkale 2020.
- 33 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4767, Dos. No: H1-?.
- 34 14 Temmuz 1916 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderildiği ifade edilen 6. Tümen Harp Cerideleri kullanılarak Miralay Süleyman Şakir tarafından 1922 yılında kaleme alınan eser için bkz. Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde*, Yay. Haz. Servet Aşvar, Hasan Babacan, Vadi Yayınları, Ankara 2006, 236.
- 35 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4831, Dos. No: H1-18.
- 36 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4835, Dos. No: H1-49.
- 37 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4836, Dos. No: H1-26. Bir kısmı Halis Ataksor'un Çanakkale Raporu ismi ile yayımlanmıştır. Bkz. Halis Ataksor, "*Çanakkale Raporu, Binbaşı Halis Bey'in Savaş Notları*", Yay. Haz. Serdar Ataksor, Timaş Yayınları, İstanbul 2000.
- 38 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4857, Dos. No: H1-48.
- 39 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4863, Dos. No: H1-57.
- 40 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4882, Dos. No: H1-10.
- 41 *Atase Arşivi*, ATA.ZB, Kls. No: 41, Dos. No: 1-26. Bir kısmı (21.01.1915-8.8.1915) 6 cilt halinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, Genelkurmay Yayını, Ankara 2017. 19. Tümen'in 25 Nisan 1915 tarihindeki bir günlük muharebesini harp cerideleri ekseninde değerlendiren bir makale için ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, "19'uncu Tümen Ceridesine Göre Çanakkale Muharebeleri'nde İlk Gün: 25 Nisan 1915 Kabatepe - Arıburnu - Conkbayırı Bölgesindeki Muharebeler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 8, Sayı 16, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010, ss. 215-266.
- 42 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5292, Dos. No: H1-17.
- 43 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5323, Dos. No: H1-4.
- 44 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5337, Dos. No: H1-5.
- 45 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5435, Dos. No: H1-8. Cerideler kullanılarak bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bkz. Buğra Terzi, Çanakkale Kara Muharebelerinde 26. Alay'ın Rolü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2019.
- 46 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5338, Dos. No: H1-24. Çanakkale Muharebelerini ilgilendiren kısmının tamamı üç cilt halinde yayımlanmıştır. Bkz. *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşlarında 27. Alay*, Yay. Haz. Murat Karataş, Barış Borlat, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara (2017, 2018) 2020. 27. Alay'ın 25 Nisan 1915 tarihindeki bir günlük muharebesini harp cerideleri ekseninde değerlendiren bir makale için ayrıca bkz. Murat Karataş, "27. Alay Harp Ceridesine Göre Çanakkale Cephesi'nde Kara Muharebelerinin İlk Günü: 25 Nisan 1915", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, Sayı 6-7, Çanakkale 2008, ss.1-14.
- 47 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5384, Dos. No: H1-25. Bir kısmı (Nisan Haziran 1915) yayımlanmıştır. Bkz. Burhan Sayılır, Çanakkale Muharebelerinde 57. Piyade Alayı, Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2015.
- 48 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4857, Dos. No: H1-48. Cerideler kullanılarak bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bkz. Gökşen Özen, Çanakkale Muharebelerinde 72'nci Alay, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2020.
- 49 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4465, Dos. No: H1-48.77. Alay'a ait 1'nci ve 2'nci taburların harp cerideleri-

Seyyar Jandarma Taburu Harp Ceridesi⁵⁰, Gelibolu Seyyar Jandarma Taburu Harp Ceridesi⁵¹, Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na ait Topçu Şubesi Harp Ceridesi⁵², İstihkam Şubesi Harp Ceridesi⁵³, Muharebât Şubesi Harp Ceridesi⁵⁴, Nakliye Kolu Harp Ceridesi⁵⁵, İskele Komutanlığı Harp Ceridesi⁵⁶, Cevatpaşa Bataryası Harp Ceridesi⁵⁷, Dardanos Bataryası Harp Ceridesi⁵⁸, İntepe Bataryası Harp Ceridesi⁵⁹, İnşaat Taburu Harp Ceridesi⁶⁰, Çanakkale Merkez Hastanesi Harp Ceridesi⁶¹, 1 No'lu Seyyar Hastane Harp Ceridesi⁶², Ilgardere Hayvan Hastanesi Harp Ceridesi⁶³, Veterinerlik İşleri Harp Ceridesi⁶⁴, Cephane Taburu Harp Ceridesi⁶⁵, Telgraf Bölüğü (3. Kolordu) Harp Ceridesinden⁶⁶ söz edilebilir.⁶⁷

Harp ceridelerinde, birinci el kaynak niteliğinde resmi olarak günlük gelen giden emir kaydı dışında rastlanılan çeşitli veriler de vardır. Bunlardan sık rastlanan önemli verilerden biri zayıat rakamlarıdır. Kimi zaman günlük kimi zaman ise belirli bir

nin bir kısmı, Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından hazırlanan Arıburnu Muharebeleri Raporu isimli eserde yayımlanmıştır. Bkz. Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1990, s.31-51.

- 50 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5775, Dos. No: H1-4. Çanakkale Muharebeleri esnasında jandarmalara ait tutulan harp cerideleri kullanılarak yapılan bir çalışma için bk. Hüseyin Işık, *Birinci Dünya Savaşında Jandarma Birlikleri*, Jandarma Basımevi, Ankara 1999. Ayrıca cerideler kullanılarak hazırlanan yüksek lisans tezi için bkz. Adnan Türkeli, *Çanakkale Savaşlarında Jandarma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2002.
- 51 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5776, Dos. No: H1-4. Harp Ceridelerine bağlı kalınarak yazılan bir makale için bkz. Murat Karataş, "Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu Jandarma Taburu'nun Kireçtepe'deki Rolü (6-17 Ağustos 1915)", *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, ss. 541-566.
- 52 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4718, Dos. No: H1-4.
- 53 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4722, Dos. No: H1-52.
- 54 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4732, Dos. No: H1-28.
- 55 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4734, Dos. No: H1-11.
- 56 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 4734, Dos. No: H1-6.
- 57 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5633, Dos. No: H1-9.
- 58 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5638, Dos. No: H1.
- 59 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5638, Dos. No: H1-4.
- 60 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 5727, Dos. No: H1-16.
- 61 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 3586, Dos. No: H1.
- 62 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 3975, Dos. No: H1.
- 63 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 3597, Dos. No: H1-3.
- 64 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 2520, Dos. No: H1-11.
- 65 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 2526, Dos. No: H1.
- 66 *Atase Arşivi*, BDH, Kls. No: 3966, Dos. No: H1-8.
- 67 Örnek olarak verilen ve bu cerideler arasında yer alan ve taburdan daha küçük bir birimler ile cephe gerisi hizmetlerine dair olanlar, 1916 Harp Ceridesi Talimatnamesi doğrultusunda hazırlandığı için büyük oranda 1916 yılından sonrasını ilgilendirir. Çanakkale Muharebelerine dair farklı birlik ve tarihleri ilgilendiren bir eser için ayrıca bkz. *Arşiv Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Murat Karataş, Barış Borlat, 2 Cilt, Tuzla Belediyesi Yayını, İstanbul 2015.

tarikh aralıǵına dair ilgili birlik hakkında zayıat bilgisi verilmektedir. 3. Tümen Harp Ceridesi'nde, 27/28 Nisan 1915 tarihindeki kayıtta, Tümen Baştabibi Binbaşı İhsan Ali, 25 Nisan 1915 tarihinden beri devam eden muharebe de tümeninın 213 nefer, 10 zabıt ve 26 Nisan 1915 tarihinde 329 nefer, 3 zabıt ve 27 Nisan 1915 tarihinde 198 nefer ve 4 zabıt olmak üzere toplam 740 nefer ve 17 zabıtın yaralandığı ve seyyar hastaneye nakledildiği bilgisini vermektedir.⁶⁸

Zayıat çizelgelerinde kimi zaman sadece birlik isimleri yer almıştır. 31. Alay Harp Ceridesi'nde alayın Kerevizdere'de 3 Mayıs 1915 tarihinde 2 Şehit (Yüzbaşı Saadettin ve Mülazım-ı evvel Adil), 5 yaralı (2. Tabur Kumandanı, 5. Bölük Kumandanı, 6. Bölük Kumandanı, 6. Bölük Zabıt Vekili, 8. Bölük Mülazım-ı Sani Murat Efendi) verdiği; 3/4 Mayıs 1915 gecesi 5., 6., 7. ve 8. bölüklerden 43 şehit, 249 yaralı ve 61 kayıp verildiği; 6/7 Mayıs 1915 gecesi 5., 6., 7. ve 8. bölüklerden 5 şehit, 21 yaralı; 7/8 Mayıs 1915 gecesi 5., 6., 7. ve 8. bölüklerden 2 şehit, 12 yaralı; 8/9 Mayıs 1915 gecesi 5., 6., 7. ve 8. bölüklerden 3 şehit, 26 yaralı; 9/10 Mayıs 1915 gecesi 5., 6., 7. ve 8. bölüklerden 2 şehit, 12 yaralı zayıat verildiği kaydedilmiştir.⁶⁹ Benzer bir biçimde 11 Ağustos 1915 tarihinde, 35. Alay Kumandanı, "Alaydan 1 zabıt, 1 zabıt vekili mecruh; efrattan 65 şehit 139 yaralı, 67 kayıp" olduğunu bildirmiştir.⁷⁰

Zayıat çizelgelerinde kimi zaman asker ve memleket ismi verilmiştir. 8. Topçu Alay Harp Ceridesi'nde, 18 Mart 1915 tarihi ile ilgili olarak Bataryadan Ahmed oğlu Mehmed (Sokol); İsmail oğlu Halil İbrahim (Edremit); Halim oğlu Yusuf İbrahim, Mehmed oğlu Hamid (Bartın); Nişancı Onbaşı Osman oğlu Ahmed (Tekfurdağ) isimli askerlerin şehit; Yusuf oğlu Ali (Bartın); Ali oğlu Şükrü (Yozgat); Mehmed oğlu Hafız Ahmed (Saray); Şaban oğlu Hafız Hüseyin (Şarköy); Ali oğlu Hasan Hüseyin (Niğde) isimli askerlerin yaralandığı kaydedilmiştir.⁷¹

Kimi zaman ceridelere not edilen zayıat hakkında daha detaylı bilgi aktarılmıştır. Özellikle kahramanlıkları dolayısı ile yaralanan ya da şehit olan askerler hakkında alınan notlara özen gösterilmiştir. 2. Tümen'e bağlı 1. Alay Harp Ceridesi'nde 19 Mayıs taarruzu esnasında siperlerin üzerinde ve ateş yağmuru altında "Ne duruyorsunuz bakın bana kurşun geliyor mu, haydi ileri!" diye bağıran 7'nci Bölük Kumandanı Mülazım-ı evvel Fazıl Bey'in kahramanlığı ve askerleri cesaretlendirishi kaydedilmiştir. Aynı şekilde 6'nci Bölük Kumandanı Mümtaz Bey'in de düşman siperlerine doğru bölüğünün en önünde ilerlemeye çalıştığı belirtilmiştir. Nitekim

68 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 4775, Dosya Nu: H2-1, Fihrist Nu: 17a.

69 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5348-H.2(123), Dosya Nu: H-2, Fihrist Nu: 1-2a, 3.

70 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 4863, Dosya Nu: H13, Fihrist Nu: 1-11a.

71 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5653, Dosya Nu: 1, Fihrist Nu: 1-24.

her ikisinin de yaralandığı; daha sonra da şehit olduğu not düşülmüştür. Aynı taarruzda Mülazım Süleyman, Mehmet ve Zabit Vekili Saffet Efendi; 9'ncü Bölük Kumandanı İzzet, 10'uncu Bölük Kumandanı Osman, 12'nci Bölük Kumandanı Yusuf Ziya Efendi ile Zabit Vekili Şemseddin Efendi'nin düşman siperleri yakınlarında şehit olduğu belirtilmiştir. Birinci Tabur zabitanından Mülazım-ı sani Nazmi, Mülazım-ı evvel Ulvi, Sezai, Mülazım-ı sani Şükrü, Zabit Vekili Fahri Efendi; 2. Tabur'dan Mülazım-ı evvel Şevket Efendi ile 8'nci Bölük Kumandanı Ziya ve Zabit Vekili Abdurrahman Efendi ve 3'üncü Tabur'dan Mülazım-ı evvel Ahmet Efendi ve 10'uncu Bölük Zabit Vekili Hüseyin Efendi'nin yaralandığı; saat 8'e kadar devam eden bu hücumda alaydan on dört zabit şehit, on dört zabit yaralı ve Alay Kumandanı Talat Bey'in yaralılar arasında bulunduğu; toplam 2.000'e yakın askerin şehit ve yaralı olduğu kaydedilmiştir.⁷²

Kimi zaman zayıat bilgisi, muharebe yeteneğinin kalmadığını aktarmak üzere kaydedilmiştir. 11. Alay Kumandanı Ahmet (?) 9 Ağustos 1915 tarihinde yazdığı yazıda, 22 saat boyunca 173 yaralı, 38 şehit, 21 kayıp vererek 488 mevcuduna inen iki tabur kuvvetin, cephenin müdafaasına; hatta ihtiyatına bile yeterli gelemeyeceğini bildirmiştir.⁷³

Kimi zaman ise askerin susuzluğu, cephane eksikliği veya şehitlerin defnedilmesi için sıhhiye birliği talebi ceridelere yansımıştır. 16 Ağustos 1915 tarihinde Kireçtepe'de muharebe eden birliklerden gelen bilgiler, 11 Tümen, 127 Alay Ceridesi'ne yansıdığı şekli ile askerin fevkalade susuz olduğu belirtilmiştir; cephane ve ihtiyat birliği talep edilmiştir. Yaralıların fazlalığı bildirilmiş; “hem bunları nakletmek hem de şühedayı defnetmek üzere akşama sıhhiye bölüğü ve jandarmaların sevk edilmesi” istenmiştir.⁷⁴

Çalışkanlığı ya da cesareti nedeni ile şehit olmuş ya da yaralanmış asker ya da subay hakkında da detaylı bilgiler verilmiştir. Müstahkem Mevkii Harp Ceridesi'nde, Dardanos Bataryası'nda telefon mevkiine tam bir isabetle tesadüfen burada bulunan Batarya Kumandanı Mülazım-ı evvel Hasan Efendi ile Takım Zabiti Mevsuf Efendi'nin ve yanlarında bulunan bir iki askerin şehit olduğu yansımıştır. Mülazım-ı evvel Hasan Efendi'nin “vazife ve mesleğine bir aşk-ı iman ile merbût faal, çalışkan, sakin bir zabit” olduğu; “Dardanos bataryasının elde bulunması arzusuyla Sekizinci Obüs Alayı'ndan alınarak buraya verilmiş toplarına muhabbeti, vazifedeki heves ve gayreti, mesleğindeki liyakat ve fedakarlığıyla” büyük hizmetler ettiği not edilmiştir. Mülazım Mevsuf Efendi'nin ise “en şiddetli ateş altında toptan topa

72 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5292, Dosya Nu: H7, Fihrist Nu: 1-29, 29a.

73 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5311, Dosya Nu: H9, Fihrist Nu: 1-8a.

74 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5529, Dosya Nu: H4, Fihrist Nu: 1-13.

koşmak, en buhranlı zamanlarda ma'iyetinin maneviyatını yüksek bulundurmak hususunda cesaret göstermiş genç bir zabıt" olduğu ifade edilmiştir. "Bu iki genç arslan yavrusunun şahadeti"nden duyulan üzüntünün etkisi ile ayrıca cerideye şu şekilde kayıt düşülmüştür: "Cenab-ı Hak, bu muhterem şehitleri eltâf-ı samedânisine mazhar ve Millet-i Osmaniye'yi mes'ud ve muzaffer buyursun."⁷⁵

Casusluk olayları da ceridelere yansımıştır. 27. Alay Harp Ceridesi'nde yer alan ifade ile 27'nci Alay Kumandanı Şefik Bey, esir alınan bir düşman askeri üzerinden çıkan Osmanlıca haritaları 7 Ağustos 1915 tarihinde şu şekilde aktarmıştır:

"Bu muhârebede 21 numrolu siperde telef olan düşman efrâdından 3 zâbit cesedi mevcûd idi. Bunların üzerinden bizim Gelibolu Şibh-i Cezîresi'nin 1/25.000 mikyâsındaki topoğrafya haritasının paftaları çıktı. Fakat bu paftalar 1/20.000 mikyâsına tahvîl edilmiş ve taksîm edilmiş. Hâlbuki bu haritalar Nisan sene 331 evâhirinde harbîye nezâretimizce neşr olunmuş ve mahrem tutulmuştu. Bu haritaların düşman eline bir câsûs vâsıtasıyla geçmiş olduğu muhakkak idi."⁷⁶

Yine 27. Alay Harp Ceridesi'ne, 20 Aralık 1915 tarihinde, düşmanın Gelibolu Yarımadası'nı tahliye etmesinin sevinci ile değil; düşmanın tahliyesi sonrası boşalttığı siperleri ele geçiren öncü birliklerin, geride kalanların kendilerini düşman zannetmesini engellemek amacıyla ezan okunduğu kaydedilmiştir:

"Derhâl 11. Bölük Kumândânı Mülâzım-ı Evvel Mustafa Efendi, Kanlısirt'a 47. Alây cephesine; 9. Bölük Zâbit Vekîli 'Abdurrahim Efendi 63. Alây cephesine; 12. Bölük Mülâzım-ı Sâni Halîl Efendi, 77. Alây cephesine sevk edilerek oraların (düşmandan) ârî olduğu anlaşıldı. Bu efendiler henüz o zamana kadar siperlerinden çıkmaya cür'et edememiş olan bu alâylar efrâdını teşci' ile ilerlettiler ve hâtta kendilerinin düşman olmadıklarını bu alâylar efrâdına inandırmak için Kanlısirt üzerinde Zâbit Vekîli 'Abdurrahman Efendi tarafından Ezân-ı Muhammedîye dahî okundu."⁷⁷

125. Alay 2. Tabur, 6 Bölük efradından Müslim Çavuş hakkında sözlü tarih ile günümüze ulaşan rivayetin⁷⁸, 1915 yılına ait 27. Alay Harp Ceridesi tutanağına yansıdığı ortaya çıkmıştır. Hatta 19. Tümen Kumandanı Mustafa Kemal (ATATÜRK) tarafından Müslüm Çavuş'un dikkat ve cesaretinden dolayı onbaşılığa terfi ettirildiği anlaşılmıştır.⁷⁹ Olay ceridelere şu şekilde kayıt edilmiştir:

"125. Alây 2. Tabur 6. Bölük çavuşlarından Adanalı Müslim [İki tarafı yapılan

75 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 4669, Dosya Nu: H-13, Fihrist Nu: 1-11.

76 *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşlarında 27. Alay*, Yay. Haz. Murat Karataş, Barış Borlat, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2. Cilt, Ankara 2018, s. 458.

77 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5338, Dosya Nu: H19, Fihrist Nu: 1-21.

78 "Hücum", *Piyade Mecmuası*, Sayı 76, İstanbul 1931, ss. 1-13.

79 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5338, Dosya Nu: H5, Fihrist Nu: 1-11.

siperlerin birleşmesini te'mîn için ta'kîb edilecek istikâmeti keşf için] gece nısfü'l-leyl sıralarında Gedikdere'den, yâni Kırmızısırt'ın şimâlindeki dereden, cenûb-ı garbiye doğru yapılmakta olan siperden çıkarak Kanlısırt ile Kırmızısırt arasındaki derenin başında bulunan mezkûr alâyın 1. Taburu'nun şimâle doğru temdîd etmekte olduğu sipere gitmek üzere karanlıktan bi'l-istifâde çıkar. Fakat yolu pek de ta'yîn edemeyerek az ileriye doğru gitmekte iken bir adam karartısı görür, keşf kolumuz zannıyla "Kimdir o" diye seslenir. Mezkûr karartıdan da aynı "Kimdir o" cevâbını alır. Bunlar birbirine takarrüb ederler, karşı karşıya gelmeleri sırasında İngiliz küçük zâbiti olduğu anlaşılan meçhûl şahs Müslim Çavuş'un kafasına (alnına) bir şiddetli muşta (yumruk) vurur. Müslim Çavuş dahî bi'l-mukâbele bir pehlivân oyunuyla İngiliz'i yere yıkar, altına alır. İngiliz imdâd için feryâda başlar. Bu feryâdın üzerine siperlerde dolaşmakta bulunan 2. Tabur yâveriyle 2-3 nefer koşarlar, İngiliz'i getirirler. Merkûm kendi İngiliz, İngiliz de arkadaşlarını feryâd ederek çağırmış ve teslîm olmamak için epeyce çırpınmış ise de bu ita'atsizliğinden dolayı bizimkilerden kötüek yemiş ve yüzü gözü kanamış, berelenmiş ve kolları arkasına başlanmış olduğu hâlde nezdime getirdiler."⁸⁰

Hava durumu ve hava durumunun ortaya çıkardığı zor koşullar da harp ceridelerine yansımıştır. 5 Temmuz 1915 tarihinde 57. Alay Harp Ceridesi'nde "Bugün hava pek soğuk idi. Arazi üzerine yağmur taneleri düştü. Fırtına pek şiddetli idi. Gece sabaha kadar yağmurlar yağdı. Çadırlar yıkıldı zabitan ve efrâd mahrumiyet ve meşakkat içindeki geceyi geçirdiler." ifadesi yer almıştır.⁸¹

Ceridelere defin bilgisi de yazılmıştır. Bu defin bilgisi kimi zaman mekânsal iken kimi zaman ise rakamlardan oluşmaktadır. 39. Alay Ceridesi'nde "Şimdiye kadar tabur tarafından 5 yüzbaşı, 3 mülazım ve 611 nefer ve düşmandan 2 zabıt 64 siyah ile 74 beyaz nefer defnedildiği" ve "Kumkale'nin cenubunda sahilde 5-6, kumluktaki tel örgü civarında 10-15 düşman neferi, tel örgüsüyle bataklık arasındaki kumlukta tahminen 30-40 kadar şehit bulunduğu" kayda geçirilmiştir.⁸²

Ceridelere komutanların ilginç müdahaleleri de yansımıştır. 26 Alay Harp Ceridesine, Birinci Kirte Muharebesi esnasında 25. Alay Komutanı'nın mevkiini bırakarak geri çekilmesi; hatta "bir takım efradın karmakarışık geriye ricatları"nın

80 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5338, Dosya Nu: H5, Fihrist Nu: 1-11a.

81 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5384, Dosya Nu: H9, Fihrist Nu: 1-4.

82 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5362, Dosya Nu: H2, Fihrist Nu: 1-19a. Harp ceridelerin, askeri tarih verisi sağlaması bakımından stratejik ya da operatif yönleri bir yana bırakılsa dahi, içerdiği bilgilerin kıymetinin anlaşılması bakımından çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, Çanakkale Valiliği tarafından yürütülen Anadolu Yakası İhya Projesi kapsamında Çanakkale Savaşları Enstitüsü tarafından Çanakkale Muharebeleri'nin ardından 104 sene geçtikten sonra, 2019 yılında, Harp Cerideleri sayesinde, 700'e yakın Türk şehidimizin defin yeri tespit edilmiş ve Çanakkale Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından 22.10.2019 tarihinde tescil edilerek bu alan koruma altına alınmıştır.

görülmesi üzerine “perakende efrad silahla tehdit olunarak ve hatta alay kumandanı tarafından üç nefer tepelenerek” ıleri hatta sevk edildiği yazılmıştır.⁸³

Muharebe hattında bulunan asker ve komutanların ruh halleri de ceridelere yansımıştır. 27 Nisan 1915 tarihinde 19. Tümen Harp Ceridesi’ne alınan kayda göre batarya içine düşmanın tam isabet atışı sonrası topun tahrip olması, birkaç askerin şehit düşmesi ve yaralanması, tabur kumandanının “halet-i ruhiyyesine pek ziyade te’sir eylemiş” olduğundan görevinden çekilmek istemiştir.⁸⁴ 72. Alay 3 Tabur Kumandanı’nın vaziyeti gayet fena görmesi ve göstermesi; sağında ve solunda harp eden diğer birliklerle gerektiği şekilde irtibat etmemelerinden ve başarı veya başarısızlığı kendi yanındaki askerde zannetmesi, yine cerideye kaydedilmiştir.⁸⁵ Yine harp ceridelerinde, birlik komutanlarının ve diğer subayların arasındaki ilişki ile muharebe ortamının getirdiği psikolojik durum karşısında olaylara ve kişilere verdikleri tepki de görülebilmektedir. Emir-komuta zinciri içerisindeki aksamaları, tartışmaları ve varsa cezaların infazı ile infaz şekilleri, ceridelerde tespit edilebilen önemli bir ayrıntıdır. 57’nci Alay bünyesinde Arıburnu’nun sağ kanadında muharebeye giren 72’nci Alay 3’üncü Tabur, 25 Nisan 1915 gününden beri yoğun çatışma içerisinde bulunmuş, nitelikli askerlerinin çoğunu kaybetmiş ve birliğin muharebe gücü fizikî ve manevî olarak zayıflamıştır. Tabur Komutanı Mahmud Bey, askerlerin hiç olmazsa bir süre muharebe hattından geriye alınmasını talep etmiştir. Ancak 57’nci Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey, Şehitler Tepesi Baskını sırasında taburun yetersiz olduğunu tekrar görmesi üzerine Tabur Komutanı Mahmud Bey’i vatan hainliği ile suçlayarak Divan-ı Harb’e sevk etmiştir. Olaya 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey müdahale etmiştir. Mustafa Kemal Bey, Tümen Komutanlığı karargâhına, Kemalyeri’ne, giden Mahmut Bey’i dinleyerek haklı bulmuş ve yakın zamanda taburunu bölgeden alacağını söyleyerek Mahmut Bey’i görevine iade etmiştir.⁸⁶

Kimi ceridelerde, ceridenin kendisine dair veri bulunmaktadır. Kimi harp ceridelerinin de muharebeler esnasında zarar gördükleri görülmüştür. 5’nci Alay 3’üncü Bölük Komutanı Üsteğmen Mehmet Şinasi’nin 21 Şubat 1915 tarihinde 1’inci Tabur Komutanı Binbaşı Mehmet Ali’ye yazdığı yazıda “Kışlaya isabet eden mermilerden subay odasında bulunan harp ceridesi de zarar görmüştür.” demektedir. 5’inci Alay Komutanı Binbaşı Macit, 1 Mart 1915 tarihinde 2. Tugay Komutanlığına yazdığı yazıda “O gün yapılan muharebe hakkında 1’inci Bölük Üsteğmeni olup

83 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5337, Dosya Nu: H5, Fihrist Nu: 1-13a. Ayrıca bkz. Buğra Terzi, “Nerede Bulunur İse Derdestiyle Fırkaya Getirilsin”, *Anafarta*, Sayı 4, Çanakkale 2019, ss. 55-57.

84 *Atase Arşivi*, ATA.ZB-41-003-003-030a.

85 *Atase Arşivi*, ATA.ZB-41-003-003-034a.

86 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5384, Dosya Nu: H4, Fihrist Nu: 1-4, 4a, 5. Ayrıca Bkz. *Atase Arşivi*, ATA.ZB Kls.41 Dos. H-8, Fih.8-21a.

geçici olarak alay yaverliğimde görevlendirdiğim Hafız Ali'nin muharebenin her bir safhasını kaydettiği alayın harp ceridesi"nden aktardığını bildirmiştir. Binbaşı Macit, "2'nci Taburun raporu henüz gelmediğinden yazılamamıştır. Bu raporun 1'inci Tabur Komutanı Binbaşı İzzet tarafından düzenlenmesi gerekiyordu. Fakat kendisi görev değiştirdiğinden rapor, mecburen tarafımdan elde edilen harp ceridesi ve ekteki raporlarla hazırlanarak sunulmuştur." diye de eklemiştir.⁸⁷

Kimi zaman düşmanın nasıl bir hile yaptığı, bu hilenin nasıl ve kim tarafından fark edildiği ile bu hileye nasıl bir önlem alındığı harp ceridelerine yansımıştır. 13 Eylül 1915 tarihinde Çamlıtekte'den Türk topçularını haber ettiği üzere düşmanın önceden hiçbir bayrak bulunmadığı halde, ateş başlar başlamaz çadırlar üzerine sağlıkçı bayrağını çekerek topçu ateşinden korunmaya çalıştığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal, "sonradan gelen bu salib-i ahmer bayraklarının nazar-ı dikkate alınmaması ve salib-i ahmer bayraklarının suiistimal edildikleri her yerde ateş edilmesini" emretmiştir. Aynı zamanda "salib-i ahmer bayraklarının civarında kıtaatının talim ettikleri görülür ise bu salib-i ahmer bayraklarının suiistimal edilmesi demek" olduğu şeklinde uyarıda bulunmuştur.⁸⁸

Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından Erkan-ı Harbiye içerisinde "harp tarihi" kısmını ayrı bir şube olarak teşkilatlandırmasının ardından yayınladığı emir, harp cerideleri açısından önem taşımaktadır. Enver Paşa bu emrinde Harbiye Nezâreti Müsteşar Muavinliğine bağlı olmak üzere kurulan Harp Tarihi Şubesi tarafından muharebelere katılan birliklerin harp ceridelerinin isteneceğini ve "Çanakkale Muharebesi'nden başlayarak devam etmekte olan savaşın tarihi yazılmaya başlanacağını" bildirmiştir.⁸⁹ Bu nedenle Harp Tarihi Şubesi, bir kurmay subay, bir emir subayı, iki kâtip, bir ressam astsubay ve iki emir eri ile Çanakkale Muharebeleri'nden başlamak üzere harp tarihi yazmak için harp ceridelerinin toplanmasına başlamıştır. Mevcut olan harp ceridelerinin hemen gönderilmesi; mevcut olmayanların ise üç ay içerisinde toplanmak üzere hazırlanarak yollanmasını talep etmiştir.⁹⁰ Harp ceridelerinin bir çok birlik tarafından düzenli tutulmadığı anlaşıldığından Harp Tarihi Şubesi, ilgili

87 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 63, Sayı 132, Ocak 2014, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, s.102, 170, 172.

88 *Atase Arşivi*, BDH, Klasör Nu: 5776, Dosya Nu: H1, Fihrist Nu: 1-33a.

89 *Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt (Atase) Daire Başkanlığı (1916-2016)*, Genelkurmay Yayını, Ankara 2018, s. 2

90 Harp Tarihi Şubesi tarafından Çanakkale Muharebelerine dair harp ceridelerini gönderilmesi talep edilenlerden birisi de Mustafa Kemal (ATATÜRK) olmuştur. Uluğ İğdemir tarafından yayına hazırlanarak ilk kez 1968 yılında "*Arıburnu Muharebeleri Raporu*" ismi ile basılan eser, Mustafa Kemal (ATATÜRK) tarafından hazırlanarak Harp Tarihi Şubesi'ne gönderilen harp ceridesidir. Ancak Mukaddime'de belirtildiği gibi "*Karargâh-ı Umumi Tarih-i Harp*" tarafından talep edilen bu harp ceridesi, Çanakkale Cephesi'nden sonra cepheden cepheye koşarak "*bir an için olsun sakin bulunmaya fırsat*" bulamayan Mustafa Kemal'in, Harp Tarihi Şubesi'nin yazmaya başladığı kitabı ertelemesi için "*ancak yanımda bulundurabildiğim defter-i harat*" ile yetinerek kaleme aldığı ve 25 Ocak 1917 tarihli imzası bulunan vesikadır.

komutanlardan (Alman komutanlar da dahil olmak üzere⁹¹) varsa muharebe raporu, hususî hatıra defteri ya da kahramanlık menkıbelerini de talep etmiştir.⁹² Bu bakımdan Çanakkale Muharebelerine dair mevcut harp ceridelerinden kimisinin muharebeler esnasında zaten tutulmuş cerideler olduğunu kimisinin ise Enver Paşa'nın emrinden sonra kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bir başka açıdan ise 1916 yılında harp tarihi şubesinin kurulmasının etkisi ve 1917 yılında yayınlanan nizamnamenin daha detaylı olması, harp ceridelerinin bu tarihlerde daha düzenli ve sistematik olmasına vesile olduğu görülmektedir.⁹³

Bütün bahsedilen örneklerin yanı sıra Çanakkale Muharebeleri esnasında harp cerideleri, cepheye dair birçok konu hakkında birinci elden kaynak veri sunmaktadır. Gelen-giden emirler, gözetleme raporları, muharebe takrirlerinin yanı sıra karargah subaylarının gözlem ve yorumları; Avrupa cephelerinden, Osmanlı'nın müttefiklerinden ya da diğer cephelerden ulaşan haberler ile istihbarat bilgileri; cepheyi ziyaret edenler hakkında bilgiler, Padişah ya da Harbiye Nazırı'nın bildiri ya da tamimleri, askerler verilen taltif veya ceza; cephedeki firar, ganimet, esir; düşman tarafından atılan bildiri ile cevabî bildiri, muharebe sahası bilgisi (kroki üzerinde mekan tarifi) ile cephenin coğrafı ve iklimsel özellikleri; komutanlar arasındaki anlaşmazlık; askerlerin manevi durumları, defin alanları; kahramanlık hikayeleri

91 Kafkas Cephesi'nde Alman Topçu Yarbay Stange Bey tarafından emrindeki müfrezeye dair hazırlanan Harp Ceridesi'nin bu kapsamda olduğunu söyleyebiliriz. Ceridenin çevirisi için bkz. Hatice Yalçın, *Harp Ceridesi (I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2008.

92 Bkz. *Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt (Atase) Daire Başkanlığı (1916-2016)*, Genelkurmay Yayını, Ankara 2018., ek belge no Ek-P. Harp Tarihi Şubesi'nin Çanakkale muharebelerine dair bir eser oluşturmak için hemen çalışmaya başladığını belirtmekle birlikte Harp Şubesi'nden farklı olarak bir başka girişimin de oluştuğuna çıkmıştır. 1917 yılında 14. Kolordu Komutanı olarak Çanakkale'de görev yapan Yusuf İzzet (Met), Çanakkale Muharebelerinde bulunmuş ve halen görevde olan komutanlara birer yazı göndererek "yalnız kuta'atımızda, askerler arasında değil, en ibtidai mekteplerimizde bile zevkle okunmaya layık" olacağını öngördüğü tarihçe için, görüş ve hatıralarını yazılı olarak iletmelerini rica etmiştir. Bu tarihçe yazımı girişimi için bkz. Çanakkale Muharebelerinde Zabitân İzlenimleri, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Murat Karataş, Barış Borlat, Üsküdar Belediyesi Yayını, İstanbul 2017. Çanakkale Muharebeleri hakkında tarih yazımının oluşumu için bkz. Onur Kuşku, *Türk Literatüründe Çanakkale Savaşları Tarih Yazıcılığının Oluşumu (1915-1922)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2019.

93 Harp Tarihi Şubesi, Çanakkale Muharebelerinden başlamak üzere Birinci Dünya Savaşı'na dair hazırlamakla görevli olduğu, kulliyatlı bir Harp Tarihi eserini vücuda getirememiştir. Ancak Harp Tarihi Şubesi'nde görevli Miralay Fahrettin Bey'in himayesi altında Yarbay Hafız Cemil Bey, Binbaşı Emin Bey, Kıdemli Yüzbaşı Kemal Behiç Efendi, Kıdemli Yüzbaşı Kemaleddin Nuri Efendi, Yüzbaşı Emin Ali Efendi, Yüzbaşı Ulvi Rıza ve Askeri Katip Hâbil Fevzi, "Harb-i Umumide Osmanlı Tarih-i Harbi Çanakkale Muharebatı" ismi ile 14 Eylül 1916 tarihinde müsvedde halinde bir eser hazırlamıştır. Üç fasıl olarak planlanan bu eser, Çanakkale Cephesi'ne dair emirlerin kronolojik olarak sıralanması yöntemi ile seferberlikten itibaren başlamış; henüz 18 Mart 1915 tarihine gelmeden 111'nci sayfada tamamlanmadan kalmıştır. İlaveten şunu da belirtmek gerekir ki Harp Tarihi Şubesi, bu müsvedde hazırlığın sonrasında Çanakkale Muharebelerine dair bir eser yayımlayabilmiştir. Küçük boy 65 sayfada tamamlanan ve 1922 yılında yayınlanabilen eser, kanaatimizce ebat bakımından "dağ fare doğurdu" minvalinde; içerik bakımından yayınlandığı yıldaki İstanbul Genelkurmay'ının şartlarının mahsulü olmuştur. Bkz. *Cihan Harbi'nde Osmanlı Harekât-i Tarihçesi: Çanakkale Muharebatı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1338.

gibi oldukça farklı veri sunan harp cerideleri, cephenin muharebe, insan, ikmal, teçhizat ve çevre unsurları hakkında bütünsel bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. Ancak kimi birlikler tarafından harp ceridelerinin yeteri kadar özenle tutulmadığı ya da hiç tutulmadığı da görülmektedir. Nitekim Cihan Harbi'nin sonunda dahi harp ceridelerinin yazdırılmasına gayret edildiği görülmektedir. Erkan-ı Harbiyye-i Umumiye Reisi olarak Fevzi Bey, 21 Mart 1919 tarihinde yayınladığı tamim ile harp ceridesi talimatnamesine rağmen birçok birliğin harp ceridesini Harp Tarihi Şubesine göndermediği, bu nedenle “Harbiye Nezaretinin tüm şubeleriyle beraber Genel Karargâha mensup iken günümüzde Genelkurmay veya Nezarete bağlanmış veya lağvedilmiş şubelerin tamamının da düzenlemiş olmaları gereken harp ceridesi ve raporlarını Harp Tarihi Şubesine göndermeleri”ni; “şayet henüz böyle bir şey düzenlememişler ise vakit kaybetmeksizin seferberlik sırasında yaptıkları görevlerin harp tarihi ile ilgili ve harp tecrübeleri niteliğine sahip kısmını kapsayan bir rapor düzenleyerek bu konudaki belgelerle derhâl adı geçen şubeye teslim” etmelerini talep etmiştir.⁹⁴

1920 yılında verdiği bir konferans sırasında Çanakkale Muharebeleri esnasında özellikle tümenden küçük birlik ve makamlarda subay kaybı çok olması nedeniyle tabur ve alayların birçoğunda harp ceridelerini yazacak subay bulunmadığını ifade eden Bursalı Mehmet Nihad, kısa aralarla birbirini takip eden subayların ise ne kendilerinin yazabildiğini ne de önce başlayan işi takipte başarılı olabildiklerini dile getirmiştir. 1916 yılında Harp Tarihi Şubesi kurulana kadar “Ale'l-umum tarihin ve tarih-i harbin en az kıymeti bilinen memleket ve ordulardan birisi de bizim memleketimiz ve ordumuzdur” diyen Mehmet Nihat, harp ceridelerinin harp tarihi açısından önemine dikkat çekmiştir.⁹⁵

Sonuç:

Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi'nde Osmanlı-İtalya Harbi'nden (1911-1912) itibaren örneklerine rastlanılan harp cerideleri, muharebelere yaşanan olayların nasıl geliştiğini, bir hata ya da başarının nasıl meydana çıktığını anlamak üzere ve bütün bunları kullanarak harp tarihi yazmak amacıyla bir araya getirilen askeri vesikaların tamamıdır. 1909 yılından itibaren çıkartılan nizamnameler ile belirli bir şekle ve düzene sokulmaya çalışılan bu cerideler, birlik komutanı ya da O'nun görevlendireceği bir karargâh subayı tarafından kaleme alınır ve olayın etkisi geçmeden, sıcağı sıcağına yazılması beklenir. İçerisinde gelen-giden emir, muharebe raporu, her türlü iş ve işleme sair çizelgeler, krokiler vs gibi gerekli görülen veriler kullanılabilir.

94 “Harp Cerideleri Hakkında”, *Askerî Mecmua*, Sayı 1, Matbua-i Askeriye İstanbul 1335, s. 27-28.

95 Bursalı Mehmet Nihad, *Harb-i Umumi'de Seddülbahir (Cenüb Grubu) Muharebatı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1336, ss. 3-4.

Osmanlı Askeri Tarihi'nin bu son evresinde, olağanüstü önemde veriler sunan bu cerideler, her birlik tarafından düzenli tutulamamış, kimisi düşman eline geçmemesi için imha edilmiş; kimisi alalade-nizamsız kaleme alınmış; kimisi muharebe raporu şekline evrilmiş; kimisi gelen-giden emirlerin kaydedildiği evrak kayıt defteri şeklinde bırakılmış; kimisinde Harp Ceridesi Talimatnamesi'ne format açısından uyulmuş, kimisinde buna dikkat edilmemiş; kimisi ise olayların üzerinden bir iki yıl vakit geçtikten sonra hatırat vesikalarına dayalı olarak kaleme alınmıştır. Bu halleri ile bile önemini koruyan ceridelerin bazıları “harp tarihi yazmak” amacına hasıl olarak özenle tutulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'ne dair olan cerideler, cephenin zaferle sonuçlanmasının da etkisi ile mevcudiyeti bakımından, tüm cephelere göre en fazla veriye ulaşılabilen evraklardır. Bu evraklar, barındırdıkları bilgi bakımından cephenin merkez ve çevresine dair birinci el kaynak bilgi sunmaktadır. Harp ceridelerinde düzenli olarak yer bulması gereken tarih, olay, gelen-giden emir kısımları, ilgili birlik hakkında orijinal içeriklerdir. Bunlara ilaveten terfi listeleri, mevcut ve zayıf cetvelleri, muharebe ve vukuat raporları da mevcuttur; ancak harp ceridelerinin içerisinde “hesap verebilmek” ve “harp tarihi yazmak” mahiyetinden kaynaklı olmak üzere, cerideyi ilgilendiren birlik hakkındaki özel hususlar, komutanın görüşleri ve müdahaleleri, yaşadığı zorluklar, kahramanlıklar ve aldığı önlemler gibi çeşitli konular ile kimi zaman sübjektif yargılara da rastlanmaktadır.

1916 yılında kurulan Harp Tarihi Şubesi'nin harp ceridelerini ve diğer vesikaları kullanarak “Cihan Harbi'nde Türk Harbi”ni külliyatlı bir eser olarak meydana getirme çabası, Osmanlı'nın harpten yenik çıkması ve sonrasında Anadolu'da yaşananlar nedeniyle sonuç verememiştir. 1922 yılında Osmanlı Genelkurmayı tarafından alelacele ve oldukça sathî, kimi yerlerde gündelik siyasetin etkisinde olarak bir eser vücuda getirilmişse de Cihan Harbi'nde herhangi bir cephenin ayrıntılı tarihsel süreci yazılamamıştır. Bu nedenle Cihan Harbi'nde Türk tezini yansıtacak külliyetli bir eser ortaya koyulamamıştır. Bu ödevi yerine getirmek için halen Türk tarihçileri beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

- Atase Arşivi, ATA. ZB Kls.41 Dos. H-8, Fih.8-21a.
Atase Arşivi, ATA.ZB, Kls. No: 41, Dos. No: 1-26.
Atase Arşivi, ATA.ZB-41-003-003-030a.
Atase Arşivi, ATA.ZB-41-003-003-034a.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 4669, Dosya Nu: H-13, Fihrist Nu: 1-11.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 4775, Dosya Nu: H2-1, Fihrist Nu: 17a.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 4863, Dosya Nu: H13, Fihrist Nu: 1-11a.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5292, Dosya Nu: H7, Fihrist Nu: 1-29, 29a.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5311, Dosya Nu: H9, Fihrist Nu: 1-8a.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5337, Dosya Nu: H5, Fihrist Nu: 1-13a.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5338, Dosya Nu: H19, Fihrist Nu: 1-21.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5338, Dosya Nu: H5, Fihrist Nu: 1-11.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5338, Dosya Nu: H5, Fihrist Nu: 1-11a.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5348-H.2(123), Dosya Nu: H-2, Fihrist Nu: 1-2a, 3.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5362, Dosya Nu: H2, Fihrist Nu: 1-19a.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5384, Dosya Nu: H4, Fihrist Nu: 1-4, 4a, 5.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5384, Dosya Nu: H9, Fihrist Nu: 1-4.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5529, Dosya Nu: H4, Fihrist Nu: 1-13.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5653, Dosya Nu: 1, Fihrist Nu: 1-24.
Atase Arşivi, BDH, Klasör Nu: 5776, Dosya Nu: H1, Fihrist Nu: 1-33a.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 2520, Dos. No: H1-11.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 2526, Dos. No: H1.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 2560, Dos. No: H18-22.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 3474, Dos. No: H1-128.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 3586, Dos. No: H1.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 3597, Dos. No: H1-3.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 3964, Dos. No: H1-89.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 3966, Dos. No: H1-8.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 3975, Dos. No: H1.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4465, Dos. No: H1-48.77.

- Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4531, Dos. No: H1-3.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4548, Dos. No: H1-4.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4555, Dos. No: H1-28.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4574, Dos. No: H1-36.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4670, Dos. No: H1-82.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4718, Dos. No: H1-4.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4722, Dos. No: H1-52.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4732, Dos. No: H1-28.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4734, Dos. No: H1-11.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4734, Dos. No: H1-6.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4767, Dos. No: H1-?.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4831, Dos. No: H1-18.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4835, Dos. No: H1-49.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4836, Dos. No: H1-26.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4857, Dos. No: H1-48.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4863, Dos. No: H1-57.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 4882, Dos. No: H1-10.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5292, Dos. No: H1-17.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5323, Dos. No: H1-4.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5337, Dos. No: H1-5.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5338, Dos. No: H1-24.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5384, Dos. No: H1-25.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5435, Dos. No: H1-8.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5633, Dos. No: H1-9.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5638, Dos. No: H1.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5638, Dos. No: H1-4.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5727, Dos. No: H1-16.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5775, Dos. No: H1-4.
Atase Arşivi, BDH, Kls. No: 5776, Dos. No: H1-4.

Sürelî Yayınlar

“Harp Cerideleri Hakkında”, *Askerî Mecmua*, Sayı 1, Matbaa-i Askerîye İstanbul 1335, ss. 27-28.

“Harp Cerideleri Hakkında”, *Ordu Emirnamesi*, 1'nci sene, Numro 9, 24 Mayıs 1330, ss. 156-157.

- “Hücum”, *Piyade Mecmuası*, Sayı 76, İstanbul 1931, ss. 1-13.
- Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 59, Sayı 125, Haziran 2010, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010, s. 204- 245.
- Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 60, Sayı 126, Ocak 2011, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s. 173.
- Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 63, Sayı 132, Ocak 2014, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, ss.102-172.
- Buğra Terzi, “Nerede Bulunur İse Derdestiyle Fırkaya Getirilsin”, *Anafarta*, Sayı 4, Çanakkale 2019, ss. 55-57.
- Çakın, N, “Askerî Tarihin Kaynakları”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler I*, Cilt 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983.
- Çavuş, R, “Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nın Kaynakları: Harp Cerideleri, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 65, ss. 107-120
- Düstûr*, Birinci Tertip, Cilt 6, Devlet Matbaası, Ankara 1939.
- Düstûr*, Birinci Tertip, Cilt 7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1941.
- Karataş, M, “27. Alay Harp Ceridesine Göre Çanakkale Cephesi’nde Kara Muharebelerinin İlk Günü: 25 Nisan 1915”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 6-7, Çanakkale 2008, ss.1-14.
- Karataş, M, “Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu Jandarma Taburu’nun Kireçtepe’deki Rolü (6-17 Ağustos 1915)”, *Miras ve Değişim: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, ss. 541-566.
- Mercan, M, “Tarih Kaynağı Olarak Harp Ceridesi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 46, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 2009, s.273-292.
- Türkmen, Z, “19’uncu Tümen Ceridesine Göre Çanakkale Muharebeleri’nde İlk Gün: 25 Nisan 1915 Kabatepe - Arıburnu - Conkbayırı Bölgesindeki Muharebeler”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 8, Sayı 16, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010, ss. 215-266.
- Yüzbaşı Naci, *Balkan Harbi’nde Edirne Muhasarasına Ait Harp Ceridesi*, Askerî Matbaa, İstanbul, 1922; ayrıca *Mecmua-i Askerî*, sayı 62, Eylül 1926.

Kitaplar

- Arşiv Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Murat Karataş, Barış Borlat, 2 Cilt, Tuzla Belediyesi Yayını, İstanbul 2015.
- Askerî Terimler Sözlüğü*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1973.
- Ataksor, H, “*Çanakkale Raporu, Binbaşı Halis Bey’in Savaş Notları*”, Yay. Haz. Serdar Ataksor, Timaş Yayınları, İstanbul 2000.
- Atatürk, M. K, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1990.
- Atatürk’ün Not Defterleri*, C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004.
- Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi*, C. 5, Birinci Kitap, Genelkurmay Yayını, Ankara 2012.

- Borlat, B, Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri (1914-1916), Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, Çanakkale 2020.
- Bursalı Mehmet Nihad, *Harb-i Umumi'de Seddülbahir (Cenûb Grubu) Muharebatı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1336.
- Cihan Harbi'nde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi: Çanakkale Muharebatı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1338.
- Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, Genelkurmay Yayını, Ankara 2017.
- Çanakkale Muharebelerinde Müstahkem Mevki Cerideleri (02.08.1914-02.11.1914), C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2019.
- Çanakkale Muharebelerinde Müstahkem Mevki Cerideleri (03.11.1914-25.02.1915), C. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2019.
- Çanakkale Muharebelerinde Zabitan İzlenimleri, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Murat Karataş, Barış Borlat, Üsküdar Belediyesi Yayını, İstanbul 2017.
- Durukan, E, *Sofya Esaretinden Çanakkale Zaferine*, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Erikan, C, *Komutan Atatürk*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- Goltz, *Hidmet-i Seferiye*, Çev. Ahmet Hamdi, Külliyyat-ı Ulûm ve Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1306.
- Harb Cerideleri ile "Vesâik-i Harbiye Dosyaları Hakkında Talimatname*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1333.
- Harb Ceridesi'nin Suret-i Tanzim Ve Tahririne Dair Talimatname*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1325.
- Harb Ceridesi'nin Suret-i Tanzim Ve Tahririne Dair Talimatname*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1332.
- Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşlarında 27. Alay*, Yay. Haz. Murat Karataş, Barış Borlat, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2. Cilt, Ankara 2018.
- Hidemât-ı Seferiye Kanunnamesi*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1329.
- Hidemât-ı Seferiye Kanunnamesi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1327.
- Hidemât-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu*, Daire-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1316.
- Hidemât-ı Seferiye Nizamnamesi*, Kütüphane-i Askeriye, İstanbul 1325.
- Hidmet-i Seferiye-i Askeriye*, Çev. Mehmet Vasfı, Mekteb-i Harbiye-i Cenab-ı Mülûkhane Matbaası, İstanbul 1278.
- İşık, H, *Birinci Dünya Savaşında Jandarma Birlikleri*, Jandarma Basımevi, Ankara 1999.
- Kanunname-i Seferiye*, Bulak Matbaası, Kahire 1266.
- Kara Kuvvetleri Komutanlığı Harp Ceridelerinin Yazılması ve Harp Belgeleri Dosyalarının Tutulması Özel Yönergesi*, K.K. basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara 1987.
- Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (Atase) Daire Başkanlığı (1916-2016)*, Genelkurmay Yayını, Ankara 2018.
- Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde*, Yay. Haz.

Servet Avşar, Hasan Babacan, Vadi Yayınları, Ankara 2006.

Sayılır, B, Çanakkale Muharebelerinde 57. Piyade Alayı, Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2015.

Seferberlik Nizamnamesi, Askerî Ceride Matbaası, İstanbul 1305.

Yiğitgüden, A. R., *Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri*, C. 1-2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

Tezler

Kuşku, O, *Türk Literatüründe Çanakkale Savaşları Tarih Yazıcılığının Oluşumu (1915-1922)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2019.

Mercan, M, *Harp Ceridesi (1- İtalya ve Osmanlı Muharebesi, 1328; 2- Balkan Harbi, 1328)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993.

Özen, G, *Çanakkale Muharebelerinde 72'nci Alay*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2020.

Terzi, B, *Çanakkale Kara Muharebelerinde 26. Alay'ın Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2019.

Türkeli, A, *Çanakkale Savaşlarında Jandarma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2002.

Yalçın, H, *Harp Ceridesi (I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2008.

İnternet Kaynakları

M. Bedreddin Şimşek, "Harp Ceridelerine Dair Talimatnameler", <https://www.canakkaleharbi.com/2020/04/11/harp-ceridelerine-dair-talimatnameler/> (erişim tarihi 23.08.2020)

Ekler

— ۲۰۱ —

حرب جریده سی نمونه سی

بیک اوج یوز طقوز سنه رومیه سنده اون ایکنجی نظامیه پیاده
الاینک برنجی طاہوری طرفدن طوئیلان (حرب جریده سی) در

ملاحظه	وقوعه	تاریخ و ساعت ایله دقیقه	طوسون بک چفتلکنده
حرکات عسکریده دخول و تأیری اولان تبدلات هواشیه ایله ارضیه و مارتونک دریسی :	طاہور آجیق ار دوکاھنی ترک ایله مناوبه ایله (یعنی تپه) حوالسنده آوجی سپر لرینی یاغنه باشلادی صره ده (۱۵) قدر خستکانی (طوسون بک چفتلکی) فده بر اقسدی . بوئاده بیولک آخر لغه منسوب پولک حیواناتی (داریدره) انباردن اوزاق آلمغه کوندرلدی . بوزمانده میر آ لای بکک یعنی جنوب مغرزه سی قوماندانلک و بر دیکی اسرک صورتی بوجه آتی عیباً درج ایدلمشدر :	۱- کوندوز ۲- ۳- ۴- ۵- ۶- ۷- ۸- ۹- ۱۰- ۱۱- ۱۲- ۱۳- ۱۴- ۱۵- ۱۶- ۱۷- ۱۸- ۱۹- ۲۰- ۲۱- ۲۲- ۲۳- ۲۴- ۲۵- ۲۶- ۲۷- ۲۸- ۲۹- ۳۰- ۳۱- ۳۲- ۳۳- ۳۴- ۳۵- ۳۶- ۳۷- ۳۸- ۳۹- ۴۰- ۴۱- ۴۲- ۴۳- ۴۴- ۴۵- ۴۶- ۴۷- ۴۸- ۴۹- ۵۰- ۵۱- ۵۲- ۵۳- ۵۴- ۵۵- ۵۶- ۵۷- ۵۸- ۵۹- ۶۰- ۶۱- ۶۲- ۶۳- ۶۴- ۶۵- ۶۶- ۶۷- ۶۸- ۶۹- ۷۰- ۷۱- ۷۲- ۷۳- ۷۴- ۷۵- ۷۶- ۷۷- ۷۸- ۷۹- ۸۰- ۸۱- ۸۲- ۸۳- ۸۴- ۸۵- ۸۶- ۸۷- ۸۸- ۸۹- ۹۰- ۹۱- ۹۲- ۹۳- ۹۴- ۹۵- ۹۶- ۹۷- ۹۸- ۹۹- ۱۰۰-	طوسون بک چفتلکنده
	الح	الح ...

اخطار — بالاده کی جدول (حرب جریده سی) نی تشکیل
ایدن دقتلا بر حیفه سنک فونه سنی ارانه ایدر . مذکور دفتر ،
یا اقلرینک بیولک و کوچکلکنه کوره ستونلر یئنده کی لبث محافظه
ایدیملرک چیزیلور .

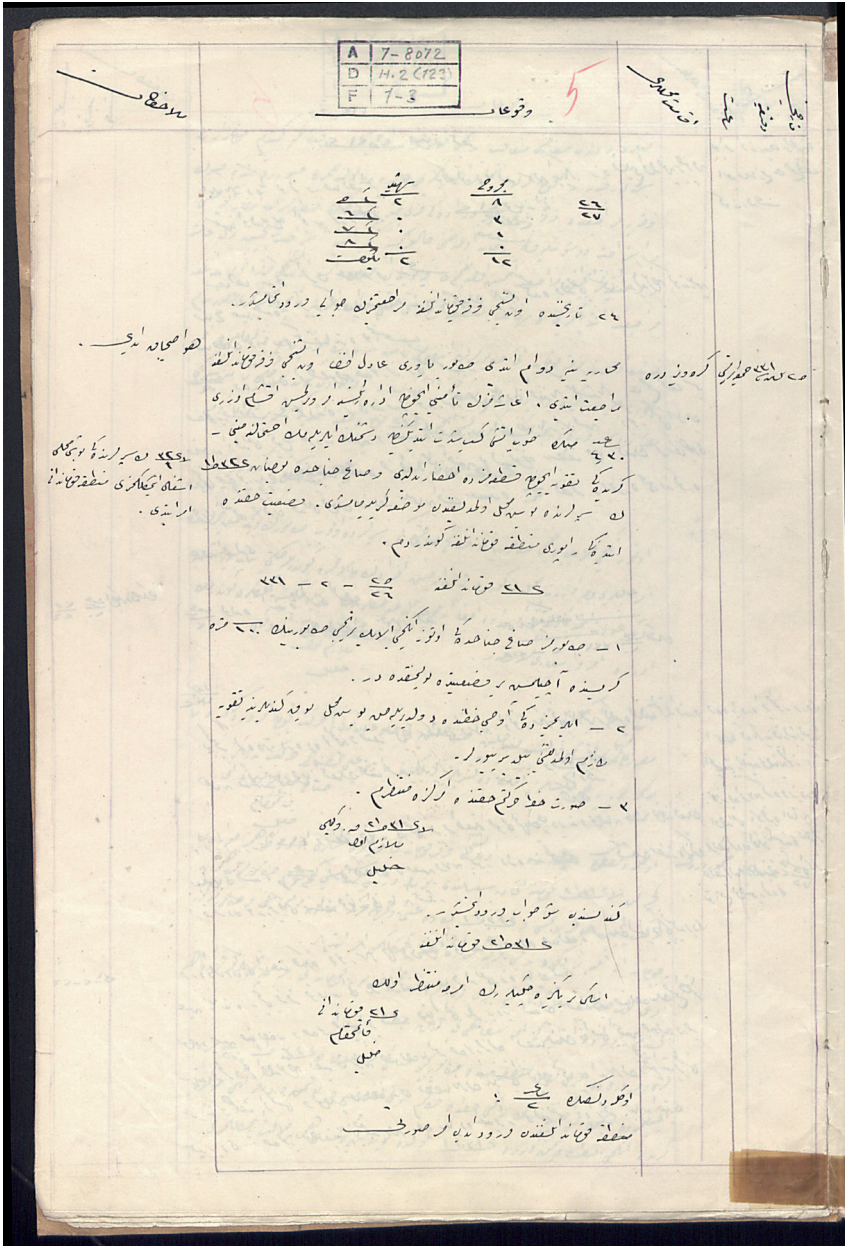
1909 tarihli harp Ceridesi Numunesi

ملاحظات	رقوعه	تاریخ تعداد نوع	تاریخ تعداد نوع
<p>اصغر ذره چهار ناله</p> <p>فتره از برادران و دیگران که در حال حاضر در این اردو بیایند همه از این طریق وارد و خارج شوند. مقدار آنرا نیز محاسبه خواهد شد.</p> <p>اصغر ذره چهار ناله</p>		<p>صاحب نامه</p> <p>$\frac{15}{11}$ / 44</p>	<p>صاحب نامه</p> <p>$\frac{15}{11}$ / 44</p>
<p>اصغر ذره چهار ناله</p> <p>۱ - در کلاس و کلاس دیگر که در حال حاضر در این اردو بیایند همه از این طریق وارد و خارج شوند. مقدار آنرا نیز محاسبه خواهد شد.</p> <p>۲ - در کلاس و کلاس دیگر که در حال حاضر در این اردو بیایند همه از این طریق وارد و خارج شوند. مقدار آنرا نیز محاسبه خواهد شد.</p> <p>۳ - در کلاس و کلاس دیگر که در حال حاضر در این اردو بیایند همه از این طریق وارد و خارج شوند. مقدار آنرا نیز محاسبه خواهد شد.</p> <p>۴ - در کلاس و کلاس دیگر که در حال حاضر در این اردو بیایند همه از این طریق وارد و خارج شوند. مقدار آنرا نیز محاسبه خواهد شد.</p> <p>۵ - در کلاس و کلاس دیگر که در حال حاضر در این اردو بیایند همه از این طریق وارد و خارج شوند. مقدار آنرا نیز محاسبه خواهد شد.</p>		<p>صاحب نامه</p> <p>$\frac{15}{11}$ / 44</p>	<p>صاحب نامه</p> <p>$\frac{15}{11}$ / 44</p>
<p>اصغر ذره چهار ناله</p> <p>صاحب نامه که در حال حاضر در این اردو بیایند همه از این طریق وارد و خارج شوند. مقدار آنرا نیز محاسبه خواهد شد.</p> <p>اصغر ذره چهار ناله</p>		<p>صاحب نامه</p> <p>$\frac{15}{11}$ / 44</p>	<p>صاحب نامه</p> <p>$\frac{15}{11}$ / 44</p>
<p>اصغر ذره چهار ناله</p> <p>۱ - در کلاس و کلاس دیگر که در حال حاضر در این اردو بیایند همه از این طریق وارد و خارج شوند. مقدار آنرا نیز محاسبه خواهد شد.</p> <p>۲ - در کلاس و کلاس دیگر که در حال حاضر در این اردو بیایند همه از این طریق وارد و خارج شوند. مقدار آنرا نیز محاسبه خواهد شد.</p> <p>۳ - در کلاس و کلاس دیگر که در حال حاضر در این اردو بیایند همه از این طریق وارد و خارج شوند. مقدار آنرا نیز محاسبه خواهد شد.</p> <p>۴ - در کلاس و کلاس دیگر که در حال حاضر در این اردو بیایند همه از این طریق وارد و خارج شوند. مقدار آنرا نیز محاسبه خواهد شد.</p>		<p>صاحب نامه</p> <p>$\frac{15}{11}$ / 44</p>	<p>صاحب نامه</p> <p>$\frac{15}{11}$ / 44</p>

3. Tümen Harp Ceridesi Örnek sayfa

ملاحظات	و قورعالت	ملاحظات	تاریخ
<p>ATA-ZB K. 41 B. 3-30</p> <p>درجه بطریق افندی برای جهت قطب طریق قطب و مرتز از اول مشرق و بعد از آن طرف اول درجه 30 تا 40 المنه و طریق صفا و ارسه ساجد الی محیط و ارسه برای جهت جهت المنه جهت اولی جهت ایسره جهت رضد رصد سجده جهت سجده جهت طریق جهت که سید ابریه</p>	<p>در بطریق برج فرخ فریاد افندی اوین درجه فرخ فریاد افندی نویسی ایجه هر روز در امر دولت مربط در وقت صلاه اوله در اول آرایره قطبیه کتیبور</p> <p>مجانان وارز اوله در اول مربط سید طاهر</p> <p>در بطریق برج فرخ فریاد افندی در دجه بطریق فرخ فریاد افندی شکلاجه جینارند در اول افندی بیشتر بطریق ایجه جمله صولته افندی درجه اوله افندی افندی در افندی دو کجه طوبیه خرنده طویله افندی پرس سلاک و طویله خرنده افندی درجه صولت و طویله در افندی درجه صولت و طویله در افندی</p> <p>(7) طریق فریاد افندی ایجه اوله در اول حدود ایسره کتیبور فرخ طویله ایسره فرخ در کتیبور درجه ایسره فرخ طویله ایسره استادت در وقت</p> <p>تقطیع 70 کلک و کتیبور جیفدی و فرخ در اول نور و سید طویله</p> <p>ککلا فریاد افندی اولی جهت صفا و ارسه ایسره در اول ایسره ایسره با کتیبور فرخ طویله فانکام</p> <p>در بطریق برج فرخ فریاد افندی در وقت صلاه اوله در اول ککلا جهت صفا و ارسه ککلا جهت صفا و ارسه ککلا جهت صفا و ارسه ککلا جهت صفا و ارسه</p>	<p>فرخ و سید کتیبور نور و سید کتیبور ککلا جهت صفا و ارسه ککلا جهت صفا و ارسه ککلا جهت صفا و ارسه ککلا جهت صفا و ارسه</p>	<p>تاریخ اول تاریخ اول تاریخ اول تاریخ اول تاریخ اول تاریخ اول</p>

19. Tümen Harp Ceridesi örneği

21. Alay harp Ceridesi Örneği

ملاحظات	وقوعه A 6-1866 D 4-15/1860 F 1-11	ایقت عکازی	تاریخی ذوقه ساعت
	<p>مدنم علمائمه کوندمه واقعه هیدرلمه ایلی [۶۶]</p> <p>داراؤوس بطیرسک بومورنه کیمه تکیس طوبیلده آتیه باندوسی رشته درتنامه بولک بوجوت وحدث تریلیاتی . تکیس صفه حیدر ، داراؤوس بطیرسک آتیه آتیه آدی . بطیرسک بیمته ناهفته رسلیق ضارده ایره ییتس بوزنک اولماید دکیلیک تکیس آکان اییوردی .</p> <p>ده کلدوه ۵ دانی بوزنک دروغو چکلید .</p> <p>ده حیدر ده ایره نیسلیق آتیه باندوسی . مقدره اصلک واقع اولدی .</p> <p>۱۸۶۰ ده برماشته</p> <p>رشته درتنامه نه تکیس چکلید . سکه اکتید بیتی هوبورناده قایت فاصدی صورتده بوبورن رمانه رومان اییوردی . برطیرسک بالیلده ، ایره ییتس دکنده عاقل ، قرد نولیسیتیه بکی ضاره اکتاید ری فکله چکلید و...</p>		<p>۵ مارش ۱۸۶۰</p> <p>.. ه کلدوه</p> <p>۵ ۵ ۴۰</p> <p>۵ ۵ ۴۰</p>
	<p>[۶۷] داراؤوس بطیرسک نه قرد مورقده نام برماشته بالقدوق بورده بورجات بیلده قومانای مدنم ایچ صیده ، اید خاتم خا طوبیلده بومورن اندیک ویرایی فک سکرانی آتاج اکتید . بوزنک نوزنه بطیرسک مورق برکوت خاص اولدی . مدنم صیده ، دلخه و سلفه برکوته اید اید بربول فعال جانقان سابه بر خا طوبیلی . داراؤوسک اچیت مورقیدی نکل دقت آتیه بولیر نکل قناب یرانه بولس آتیه بولس مومالی سکرانی اولوس آتیه آتیه بولیر دیلده ، طوبیلده بیتی . دلخه ده کی هوسی و بیتی ، سلفه ده ایقت واقعهله جئ بک بولک خرد اکتید ایلی .</p> <p>مدنم بومورن اکتی ده . ان سکی آتیه آتیه طوبیلده بولیر قورقومه ان عاقلای زمانده مقلک مغرباتی بولسک بولیر بومورن بجارت و خوارجه کورنمه بکج بر خا طوبیل بولوتوردی .</p> <p>تورتولای خا طوبیلده آتیه ان بولک ضیاج ، بولایک لچ آتیه باورونک سکرانده .</p> <p>بنا بومورن ، بولوتورن بولیرای لثاق صحرانیمه نظر اولماید سعود و نظیفیه بولون .</p>	<p>صحرانیمه نظر</p>	

Müstahkem Mevkii harp Ceridesi Örneği

